

УДК 94 (4) "13"

СОЮЗ ГАЛИЦЬКИХ РОМАНОВИЧІВ З АВСТРІЄЮ ТА ЧЕХІЄЮ У XIII СТ.

Леонтій ВОЙТОВИЧ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра історії середніх віків та візантиністики*

У статті розглядаються маловідомі стосунки галицько-волинських князів Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст., зокрема, династичні зв'язки з європейськими династіями, їх вплив на зовнішню політику. Представлено також версії походження другої дружини Романа Мстиславича – матері короля Данила.

Ключові слова: держава Романовичів, дружина князя Романа, Бабенберги, Пшемислиди, Австрія, королівство Чехія.

Стосунки галицьких Романовичів з Австрією та Чехією, попри їх важливість для розуміння політичних подій XIII ст., не стали об'єктом історичних досліджень. У класичних працях Д.Зубрицького, М.Дашкевича, І.Шараневича, М.Грушевського та І.Крип'якевича про ці стосунки згадано побіжно, переважно у зв'язку з боротьбою за спадщину Бабенбергів. Детальніше цей сюжет розглянув М.Котляр¹. О.Головко вказав на більш ранні контакти держав, відзначивши, що з 1238 р. Австрія стала важливим фактором центральноєвропейської політики Романовичів², але він також оминув увагою ці зв'язки, за винятком боротьби за спадщину Бабенбергів. З досліджень останніх років, присвячених цій проблематиці, привертає увагу тільки праця польського історика Д.Домбровського³.

Дослідники зазначали, що виступи австрійського герцога Фрідріха II Бабенберга проти Угорщини збігалися з адекватними діями Романовичів⁴. Такі дії передбачали укладення політичного союзу, який, як відомо, скріплювався династичними зв'язками. Шлюбів між Бабенбергами та Романовичами в першій половині XIII ст. не зафіксовано. Але австрійський герцог Леопольд VI (†28.07.1230) був одружений з Феодо-

¹ Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С.112–118.

² Головко О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С.313.

³ Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiedzimi zachodnimi w latach 1264–1299/1301 // Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Історичні та культурологічні студії Ін-ту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Вип.3. Львів, 2001. С.42–69.

⁴ Ледерер Э. Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями эпохи // Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae. T.2.N.1–2. Budapest, 1953. S.1–45; *Ії ж.* Венгерско-русские отношения и татарское нашествие // Международные связи России до XVII в. Москва, 1961.С.181–202; Шушарин В.В. Складывание и формирование феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI–середина XIII вв.) // История Венгрии. Т.1. Москва, 1971. С.147–148.

рою, дочкою візантійського василевса Ісака Ангела (†23.06.1246), яка мала вплив на свого сина герцога Фрідріха II Сварливого⁵.

Походження другої дружини галицько-волинського князя Романа Мстиславича залишається дискусійним. Але новий виток дискусії, поштовх до якого дала монографія Д.Домбровського, дещо наблизив цю проблему до розв'язання. Польський дослідник чи не єдиний, хто підійшов до цієї проблеми за всіма правилами, детально проаналізувавши аргументи всіх сторін, перш ніж визначитися самому. Він виділив з цього питання чотири концепції⁶. Їх можна звести до двох концепцій: волинського боярського і візантійського походження дружини князя Романа, інші дві концепції з певними застереженнями є різновидами цих двох.

Джерела не дають змоги встановити походження другої дружини Романа. Тому, зазначав Д.Домбровський, частина істориків – С.Соловійов, М.Грушевський, С.Томашівський, О.Пресняков, В.Ісенбург, І.Крип'якевич, Г.Штокль та Н.Пушкарьова⁷ – не наважилася цього робити. Хоча М.Грушевський, С.Томашівський та І.Крип'якевич підкреслювали, що вдова Романа доводилася “ятрівкою”, тобто, братовою, угорському королеві Андрію II, який називав її ще й “католицькою принцесою”⁸. До цієї групи польський дослідник відніс також П.Грицака, який писав, що княгиня Романова була споріднена з угорською, польською та візантійською династіями і у жодному випадку не могла походити з волинського боярства⁹. Такої ж думки дотримувався і Я.Беняк¹⁰. С.Соловійова, В.Ісенбурга та Г.Штокля ця проблема глибоко не цікавила, інші ж дослідники просто вагалися, до якої іноземної династії віднести другу дружину Романа.

До другої групи Д.Домбровський відніс дослідників О.Яблоновського, В.Татищева, І.Шараневича, Л.Дробу, В.Абрахама, Б.Влодарського та Ю.Форсманна¹¹, які сходилися на тому, що друга дружина Романа мала бути католичкою, оскільки вона доводилася ятрівкою Андрієві II та Лешку Білому¹². Роман Мстиславич і Лешко Білий як прямі внуки Болеслава Кривоустого були двоюрідними братами, спілкувалися між собою і тривалий час були союзниками. Дружина Романа була братовою краківського князя, і при краківському дворі це добре пам'ятали. Родинні зв'язки з угорським королем були віддаленіші. Роман та Андрій II – правнуки Мстислава Володимировича – не контактували, а навпаки, ворогували між собою. І цих далеких родинних зв'язків було явно

⁵ Майлат И.И. История Австрии. Москва, 1858; Митрофанов П.П. История Австрии. Санкт-Петербург, 1910; Hantsch H. Die Geschichte Osterreich. Bd.1. Graz-Wien, 1951; Gorlick E.J., Romanik F. Geschichte Osterreich. Innsbruck, 1970; Полтавський М.А. История Австрии. Москва, 1991.

⁶ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań-Wrocław, 2002. S.34–35.

⁷ Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Т.1–2. Москва, 1988. С.717; Грушевський М. Історія України-Руси. Т.2. Київ, 1992. Табл.5. С.593; Т.3. Київ, 1993. С.10, 568–569; Томашівський С. Українська історія. Т.1. Старинні і середні віки. Львів, 1919. С.90; Пресняков А.Е. Лекції по русской истории. Т.2. Москва, 1939. С.32; Isenburg W. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Т.2. Marburg, 1956. Tabl.93; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С.114; Stöckl G. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien // Handbuch der Geschichte-Russlands. Т.1 / Ed. M.Hellman. Stuttgart, 1981. S.506; Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси. Москва, 1989. С.38, 43, 199, 240.

⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. Т.3. Київ, 1993. С.72.

⁹ Грицак П. Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк, 1958. С.55.

¹⁰ Bieniak J. Roman // Słownik starożytności słowiańskich. Т.4. 1970. S.534–536.

¹¹ Tabulae Jablonovianae ex Arboribus Genealogicis Familiarum Slavicarum Regni Poloniae nec non extraneorum ab iis prognatorum tum cum iis cognatorum colectae. Norimbergae, 1748. Tabl.14; Татищев И.И. История российская. Т.4. Москва-Ленинград, 1964. С.332; Szaraniewicz I. Die Hypatios-Chronik als Quellenbeitrag zur österreichische Geschichte. Lemberg, 1872. S.42; Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Т.13. 1881. S.377; Abraham W. Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi. Т.1. Lwów, 1904. S.98; Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1996. S.24–25; Forsmann J. Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter. Bern, 1970. S.139.

¹² Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. S.35–36.

замало, щоб угорський король прийняв Романову вдову і її сина Данила “яко милого сина свого”. Угорські королі на той час самі претендували на Галицьке князівство (титул короля Галицької землі – “rex Galicie” – судячи з грамоти від 2.05.1189 р., був признаний папою за королем Белою III¹³, далі Угорщина при кожній нагоді намагалася об’єднати Галицьку землю з Угорщиною на підставі особистої унії, визнаної галицьким боярством, як це їй вдалося з Хорватією¹⁴, “королем Галіції” титулувався і Андрій II у 1205 р. з моменту вступу на престол), а права на це князівство Романа Мстиславича були менш вагомими, ніж права угорських королів: Ярослав Осмомисл був внуком короля Калмана, а його син Володимир – правнуком. Двоє синів останнього (бастардів, визнаних батьком), Василько і Володимир-Іван, утримувалися угорською стороною як можливі претенденти ще у 1218 р. За умов вигаснення першої галицької династії Арпадовичі ставали одними з легітимних спадкоємців. Тому у 1189 р. був отруєний Ростислав Іванович, син Івана Берладника, чиї права на галицьку спадщину були найбільш вагомими¹⁵. Тому і вдова Романа могла сподіватися на допомогу і співчуття Андрія II тільки у тому випадку, якщо б він доводився їй близькою родиною і то не з боку чоловіка. Та й з Лешком не все було однозначно – він був винен у загибелі Романа, який весь час його підтримував. Аргументи щодо можливого прямого польського чи угорського походження дружини Романа доволі переконливо відкинув М.Котляр¹⁶. Однак дружина Романа могла бути родичкою угорського короля не по прямій лінії і не по чоловікові, а по лінії родичів Андрія II з інших династій. В такому випадку, зрозуміло, вона аж ніяк не могла бути дочкою волинського боярина.

До третьої групи, за класифікацією Д.Домбровського, ввійшли прихильники руського походження другої дружини Романа Мстиславича. З їх числа вирізняється версія М.Чубатого, який вважав її дочкою чи внучкою Святослава Мстиславича або Інгвара Ярославича¹⁷. Обидва були братами Романа Мстиславича і для такого порушення церковних канонів необхідні були надзвичайно вагомі політичні підстави. Святослав помер до початку цих подій у 1172/1183 рр., не залишивши нащадків “по мечу”, і Берестейське князівство і так було прилучене до володінь Романа¹⁸, а луцький князь Ігвар Ярославич залишався старшим із волинських князів, тому союз з ним не потрібно було укріплювати ніякими угодами, а ще для цього розриваючи союз з київським князем Рюриком Ростиславичем. Такий шлюб узагалі був би позбавлений сенсу.

В.Пащуту¹⁹ та Н.Полонська-Василенко²⁰ висунули версію про походження другої дружини Романа Мстиславича з волинських бояр. Вони виходили з того, що вдова Романа та її сини були підтримані волинськими боярами. Як і ряд інших дослідників, вони погоджувалися, що княгиню звали Анна. У 1289 р. на її могилі у Володимирі внук Мстислав Данилович спорудив каплицю, освятивши її іменами Іоакима та Анни, що не

¹³ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G.Fejer. T.2. Buda, 1829. P.247.

¹⁴ Шушарин В.П. Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI–середина XIII вв.) // История Венгрии. Т.1. Москва, 1971. С.143.

¹⁵ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С.153.

¹⁶ Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С.79–80; його ж. Дипломатія Южної Русі. Санкт-Петербург, 2003. С.99–100.

¹⁷ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т.1. До р.1353. Рим–Нью-Йорк, 1965. С.567.

¹⁸ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.). С.224; його ж. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України: Історичні та культурологічні студії. Вип.3. Львів, 2001. С.14–15.

¹⁹ Пащута В.Т. Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси. Москва, 1950. С.194.

²⁰ Полонська-Василенко Н. Княгиня Романова Ганна // Визвольний шлях. 1954. Кн.3. С.57–64; її ж. Ukraine-Rus and Western Europe in 10–13th centuries. London, 1954. S.40; її ж. Історія України. Т.1. Київ, 1992. С.195.

залишає сумнівів, що його бабусю звали Анною. Найбільш послідовно версію боярського походження Анни підтримує М.Котляр²¹. Позаяк ця версія не спирається на жодні джерела, історик збудував її оборону на критиці прихильників візантійського походження княгині Анни, полемізуючи, головним чином, з Г.Гральою, на чому ми зупинимось трохи далі. Крім обережних аргументів своїх попередників, він висунув ще три: наприкінці XII ст. на Русі не було жодної гілки Рюриковичів, союз з якою, скріплений шлюбним зв'язком, міг би бути вигідний Романові (з певними застереженнями з цим можна було би погодитися); шлюб з представницею волинського боярства можна трактувати як забезпечення його підтримки напередодні боротьби за галицький престол, що допомагало йому зміцнити власні позиції в опанованому Галичі (з цією тезою можна сперечатися: на відміну від галицького, волинське боярство цілком залежало від свого князя – будучи зобов'язане йому своїми бенефіціями, воно не пустило глибоких коренів на Волині, мандруючи до Києва і назад слідом за дідом та батьком Романа; володіння Романа включало Берестейське та Дорогичинське князівства, які до цього мали інших володарів, тому між групами бояр, напевно, не було єдності. За таких умов перевага однієї групи не сприяє консолідації, навпаки вона посилює протистояння, як про це свідчать новгородські приклади; крім того, на Волині ще були князівства, які належали іншим гілкам, і союз з однією групкою володимирських бояр взагалі не мав ніякого сенсу, особливо на фоні розлучення з дочкою київського князя; такий союз міг тільки підірвати позиції князя у Галичі, але аж ніяк не зміцнити їх, бо галицькі бояри, посівши дідівські феоди, слідом за угорськими баронами, вважали князя просто першим серед рівних, а його дітей від простої боярині, яка вийшла за князя після сумнівного розлучення, і при не менш сумнівних правах на престол їхнього батька, вони взагалі не брали б до уваги – досить згадати, як трактували кияни Володимира Мстиславича та його матір, дочку новгородського боярина, а галицькі бояри були потужнішими за київських, і Мстислав Володимирович був сильнішим князем за Романа, та й одружився він після смерті першої дружини); про походження княгині, нібито, свідчить вперте замовчування галицьким літописцем її імені та походження (чи був хоч один з авторів галичанином? Усі інформатори, названі поіменно – волинського походження, автори просто не сприймали менталітету галичан, виставляючи їх зрадниками, все волинське вони возносили і навпаки; і чи багато княгинь удостоїлося навіть стількох згадок у літописах?). М.Котляр також висунув версію, що пестун Романовичів, боярин Мирослав, міг бути близьким родичем чи навіть братом Анни. Як справедливо з цього приводу зауважив Д.Домбровський, цій версії суперечить повна мовчанка літописців, яку важко пояснити²², хоча в даному випадку волинським інформаторам та авторам літопису не було підстав мовчати. Ще раніше Г.Гралья висловив думку, що боярське походження дружини Романа сильно зашкодило б її контактам з сусідніми володарями, до яких насамперед звернулася княгиня. Польський дослідник звернув також увагу на рідкість шлюбів Рюриковичів з представниками боярства²³. На підкріплення цієї тези можна додати, що з 250 відомих шлюбів Рюриковичів, укладених протягом IX–XIII ст., тільки сім припадають на боярських дочок, у це число не входять зв'язок Святослава Ігоровича з Малушею та шлюб Мстислава Володимировича з дочкою новгородського боярина Дмитра Завидича, які могли собі дозволити все, що завгодно, всі інші випадки – це шлюби новгородських князів,

²¹Котляр М.Ф. До питання про візантійське походження матері Данила Галицького // Археологія. 1991. № 2. С.48–58; його ж. Галицько-Волинська Русь і Візантія в XII–XIII веках (связи реальніе и вымышленные) // Южная Русь и Византия. Київ, 1991. С.95–97; його ж. Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998. С.161–162; його ж. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ, 2002. С.77–88; його ж. Дипломатія Южної Русі. Санкт-Петербург, 2003. С.97–102.

²²Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. S.37.

²³Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mściślawowicza // Slavia Orientalis. 1982. S.117.

молодших у роді, які, маючи слабкі надії на уділ у володіннях династії, йшли на союз з лідерами боярсько-бюргерської олігархії, щоб утриматися на новгородському престолі²⁴.

Версія про походження княгині Анни з волинських бояр без висунення додаткової аргументації прийнята також О.Головком²⁵ та іншими дослідниками.

Першим версію візантійського походження княгині висунув австрійський учений Й.Майлат²⁶, але розгорнув та обґрунтував її російський генеолог М.Баумгартен²⁷. Він вважав, що вона була родичкою василевсів Ісаака II та Олексія III Ангелів, найімовірніше, дочкою Ісаака II від першого шлюбу, яку його друга дружина Маргарита-Марія, дочка угорського короля Бели III, разом з Олексієм III Ангелом, що узурпував трон, видала заміж за галицько-волинського князя. Маргарита-Марія була сестрою короля Андрія II, який вважав її пасербицю своєю племінницею. За таких умов виглядає логічним звернення Анни, передовсім, до Андрія II і прийом королем Данила Романовича “яко милого сина свого”. Версію М.Баумгартена прийняли В.Двожачек²⁸, Д.Швенніке²⁹, Л.Махновець (який висунув здогадку, що Анна могла бути дочкою Ісаака II від його другого шлюбу з Маргаритою-Марією³⁰, у такому разі Олексій III мав ще більше підстав видати її за Романа, а Андрій II та Лешко Білий поважно трактувати княгиню і признаватися до родинних зв'язків з нею; Марія-Маргарита була видана за Ісаака II восени 1185 р., Анна могла народитися вже у 1187 р., у 2000 р. бути виданою за Романа, а у 1201 р. народити сина Данила), А.Свежавський³¹, Л.Войтович³² (на мою думку, версія М.Баумгартена з поправкою Л.Махновця дає змогу пояснити майже всі загадкові моменти пізніших подій: стає зрозумілішою причина загибелі Романа – похід на допомогу німецькому королеві Філіпові IV Гогенштауфену, одруженому з Іриною, старшою дочкою Ісаака II Ангела, тобто, сестрою Анни; з цим узгоджуються повідомлення цистеріанського абата Альберіка, а також гіпотези С.Томашівського, М.Кордуби, В.Пашуто, Л.Махновця та ін.; Роман з Філіпом IV могли зустрічатися особисто в Ерфурті при дворі ландграфа Германа і вирішувати спільні проблеми; через ці контакти могли зродитися ідеї “доброго порядку”: зміни системи успадкування князівських престолів; визнання княгині Анни військом, боярами, угорським королем Андрієм II та краківським князем Лешком Білим; її незвичну як для жінки високу роль, яку можна порівняти хіба зі св.Ольгою, легко пояснити імператорським походженням; це могло бути і причиною спроб княгині правити самій, що, зрештою, і привело до її усунення на вимогу галицького боярства у 1211 р. і, напевно, схилило до чернецтва у 1219 р.), Е.Горанін³³ та

²⁴ *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.). С.378–379.

²⁵ *Головко О.Б.* Князь Роман Мстиславич та його доба. Київ, 2001. С.141–142.

²⁶ *Mailath J.* Geschichte der Magyaren. T.1. Wien, 1828. S.178.

²⁷ *Баумгартен Н.* Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // *Летопись Историко-Родословного об-ва в Москве.* 1909. Вып.1(17). С.3–45; *Baumgarten N.* Généaloges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // *Orientalia Christiana.* N.35. Roma, 1927. P.23, 26, 47.

²⁸ *Dworzaczek W.* Genealogia. Tablice. Warszawa, 1959. Tabl.27.

²⁹ *Schwennicke D.* Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte europäischen Staaten. Neue Folge. T.2. Marburg, 1984. Tabl.136.

³⁰ *Літопис Руський / Переклад і коментар Л.Махновця.* Київ, 1989. С.369.

³¹ *Świeżawski A.* Ziemia bełzka. Zarys dziejów politycznych do roku 1462. Częstochowa, 1990. S.31.

³² *Войтович Л.* Генеалогія династії Рюриковичів. Київ, 1990. С.114; *його ж.* Зоря князя Романа // *Літопис Червоної Калини.* 1991. № 2. С.32–35; *його ж.* Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. Київ, 1992. С.86; *його ж.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С.37; *його ж.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці. Львів, 1996. Табл.17; *його ж.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.). С.67, 71–72, 224, 376, 380–381, 402; *його ж.* Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства. С.22–23; *його ж.* Друга галицька династія. Загадки та проблеми досліджень // *Пам'ять століть.* 2002. № 5. С.37–38; *його ж.* Король Данило Романович. Загадки і проблеми // *Король Данило Романович і його місце в українській історії.* Львів, 2003. С.24–25.

³³ *Latopis kijowski 1159–1198.* Wrocław, 1988. Tabl.8.

М.Фонт³⁴. Не заперечував проти нього і О.Каждан, зауваживши тільки, що версія М.Баумгартена залишається гіпотезою³⁵, правда, як слушно зауважив Д.Домбровський, російський візантист не був ознайомлений з аргументацією Г.Гралі³⁶.

Г.Грала, підкріпивши новими аргументами версію прихильників візантійського походження дружини Романа, висловлював припущення, що другою дружиною Романа була Марія зі знатного візантійського роду Каматерос (Єфросинія Каматерос – дружина імператора Олексія III Ангела)³⁷. Є сенс ще раз розглянути його доводи, як це зробив Д.Домбровський³⁸, у контексті заперечень М.Котляра, опублікованих у його новіших працях:

1. Візантійській владі залежало на союзі з Романом Мстиславичем через загрозу з боку половецько-болгарської коаліції. У похвалі князеві Романові, якою починається Галицько-Волинський літопис, останній прославляється, насамперед, за подвиги у боротьбі з половцями, його заслуги ставляться на один щабель з заслугами Володимира Мономаха. На той час Олексій III Ангел опинився у дуже скрутній ситуації: він вів війну з іонійським султаном, йому погрожували кайзер Генріх VI, вимагаючи передачі земель від Діррахія до Фессалонік, венеціаський дож і папа Інокентій III, болгар та їхні союзники половці; до того ж, скинувши з престолу брата Ісаака II, він розірвав союз з Угорщиною. Тому імператор просто не мав більше до кого звернутися, окрім Романа. Шлюб Романа з дочкою Ісаака II не тільки давав Візантії надійного союзника проти половців, а й сприяв нормалізації її стосунків з Угорщиною. Цей шлюб міг бути наслідком угоди, укладеної посольством у складі Твердяти Остромировича, яке у середині 1200 р. бачив у Константинополі Добриня Ядрійкович – пізніший перемишльський єпископ. Сам факт цієї угоди Візантії з Романом сумнівів не викликає. Не заперечує її і М.Котляр, вважаючи, що така угода могла бути укладена навіть у 1197 чи 1198 рр.³⁹, що цілком ймовірно з огляду на намагання Романа оволодіти Галицьким князівством. Після успіхів Романа у боротьбі з половцями та здобуття Галича наступна угода про союз у 1200 р. вже була скріплена шлюбом.

2. Після здобуття Галича, на який претендували угорці, Роман і сам змушений був шукати тісних контактів з Візантією. Шлюб з дочкою Ісаака II та Маргарити-Марії Бейлівни найкраще вирішував цю проблему.

3. У 1198–1206 рр. константинопольським патріархом був Іоанн X Каматерос, сам Олексій III Ангел був одружений з Єфросинією Каматерос, родинні стосунки галицько-волинського князя з патріархом мали би вплинути на позицію київського митрополита, тим більше, що київський князь Рюрик Ростиславич був одружений з половецькою і спирався на союз з половцями. Цей основний аргумент Г.Гралі доволі хиткий. Справді, розлучення Романа з Предславою Рюриківною було сумнівним з точки зору канонічних правил, але патріарх Іоанн X як родич василевса Олексія III, виходячи з інтересів імперії, і так надав би князеві дозвіл на таке розлучення і вплинув би на позицію київського митрополита. Крім того, польський дослідник висловлював думку, що княгиню звали Марією, а Анна – її чернече ім'я. Але дослідження пом'яників, зокрема, Супральського, дає підстави припускати, що чернече ім'я княгині –

³⁴ Font M. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezelek a keleti szlávok korai történetéből. Pécs, 1995. 73 l.

³⁵ Každan A. Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries // Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine. Harvard Ukrainian Studies. T.12-13. 1988-1989. S.424.

³⁶ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. S.38.

³⁷ Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mścisławowicza // Slavica Orientalis. 1982. S.116-123.

³⁸ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. S.38-39.

³⁹ Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. С.82.

Олена⁴⁰. І Мстислав Данилович, радше, мав на увазі християнське світське ім'я своєї бабусі⁴¹.

4. Ще одним аргументом на користь Марії Каматерос, на думку Г.Граля, є підтримка матері у справі коронації Данила Романовича з рук папи, бо серед прихильників візантійсько-римської унії були логофет Василь та друнгарій вігли Андронік Каматероси. Коронація Данила як короля Русі з рук папи була актом, передовсім, політичним: після невдалої спроби відродити Київську Русь як васала Золотої Орди Данило Романович звернувся до Заходу, за допомогою якого сподівався звільнити Русь від монгольської залежності. В такій ситуації, будучи непересічним політиком, Анна не могла не підтримати сина, незважаючи на позицію своєї родини.

5. Візантійський письменник Микита Хоніат, який не дуже цікавився руськими справами, напевно, черпав свої відомості про події на Русі від логофета Василя Каматероса. Так могло бути, але це нічого не доводить на користь Марії Каматерос. Микита Хоніат просто не міг не звернути увагу на князя, чия "богом послана фаланга" врятувала столицю імперії⁴².

6. Микита Хоніат титулує Романа Мстиславича титулом "igemon", тоді як київського князя Рюрика Ростиславича – тільки "dieron". Це є переконливим аргументом на користь версії шлюбу Романа з візантійською принцесою. На підставі цього фрагменту В.Пашуто стверджував, що у Візантії визнали Романа Мстиславича великим князем⁴³, як визнали його великим князем у Новгороді⁴⁴.

7. На нехарактерні для Рюриковичів грецькі імена у дітей і внуків Романа (Данило, Саломея, Іраклій, Лев) першим звернув увагу М.Баумгартен. Г.Граля слідом за ним підкреслив, що в родині Каматеросів були імена Василь, Роман, Лев, Іван, Михайло і Федір (ці імена трапляються у наступних поколіннях династії Романовичів). Це сильний аргумент, передовсім, на користь візантійського походження Анни, бо як інакше пояснити, звідки раптом з'явилися серед Рюриковичів типово грецькі імена Данило, Саломея, Іраклій та Лев (появу інших імен ще можна потлумачити). Це визнав і М.Котляр⁴⁵.

8. Мовчання літописів з приводу другого одруження князя Романа можна мотивувати тим, що Галицько-Волинський літопис за 1199–1200 рр. не зберігся, а візантійські хроністи не виділяли шлюбів осіб, які безпосередньо не входили до складу династій василевсів (у даному випадку Марії Каматерос). Стосовно мовчання наших літописів, то Г.Граля почасти має рацію: київське літописання цього періоду, яке перебувало під патронатом Рюрика Ростиславича, відомості про Романа не подавало. Якщо у Романа був власний літописець, то його праця втрачена, уціліла тільки похвала цьому князеві у складі Галицько-Волинського літопису. Вона не містить навіть побіжно подробиць діяльності князя, бо редактори цього не потребували. Попередній текст, звідки, імовірно, брали інформацію джерела В.Татищева, про це розповідав. З різних причин цей текст не потрапив до Іпатієвського зведення⁴⁶. Бурхлива епоха Ангелів, яка завершилася латинським завоюванням Візантії, також дуже бідна на писемні пам'ятки.

⁴⁰ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.). С.69, 71–72; його ж. Друга галицька династія. Загадки та проблеми досліджень // Пам'ять століть. 2002. № 5. С.37–38.

⁴¹ Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. С.83.

⁴² Nicetae Choniatae historia / Ed. I.Bekker. Bonn, 1835. P.691–692.

⁴³ Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. С.193.

⁴⁴ Сказание архиепископа новгородского Антония (1200) // Палестинский сборник. Т.51. Санкт-Петербург, 1899. С.15.

⁴⁵ Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. С.83.

⁴⁶ Войтович Л. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства. С.13.

Польська дослідниця Е.Домбровська, яка погоджується з версією Г.Гралі, серед польських коронаційних регалій виявила предмети візантійського походження, які могли туди потрапити після пограбування Казимиром III королівської скарбниці у Львові у 1340 р. У свою чергу, ці регалії могли прийти у Галицько-Волинську державу з Візантії з дружиною Романа⁴⁷. Це також аргумент на користь візантійського походження дружини Романа. Ще одним його доказом можна вважати появу у Белзі ікони Богоматері візантійської роботи, яка нині відома як Матір Божа Ченстоховська – відома польська реліквія.

Отже, Г.Граля тільки підсилив версію візантійського походження другої дружини Романа, а його здогадка стосовно Марії Каматерос не виглядає переконливою. Так завершує свій огляд Д.Домбровський⁴⁸. І тут з ним не можна не погодитися, як не можна визнати, що “гіпотеза про візантійське походження матері Данила Галицького не витримує наукової критики”⁴⁹.

Дискусія продовжується, і доки не буде знайдено пояснення, звідки взялася ціла група грецьких імен у нащадків Романа, звідки ще могли потрапити до польських коронаційних регалій візантійські речі, чому одним із раних гербів Галицько-Волинської держави був двоголовий орел, виставлений на вежі в Холмі (на що першим звернув увагу Я.Дашкевич), а також ряд інших збігів, випадковий характер яких був би фантастичним, найбільш вірогідним виглядає візантійське походження Анни. Найімовірніше, вона була дочкою василевса Ісаака II Ангела та його другої дружини Маргарити-Марії, дочки угорського короля Бели III.

Маргарита-Марія народилась у 1175 р., восени 1185 р. вона була видана за василевса Ісаака II Ангела⁵⁰. Це була красива й активна жінка, яка після осліплення та ув'язнення у 1195 р. мужа не зійшла з політичної арени, і Олексій III Ангел, який скинув з престолу брата, змушений був зважати на неї. Повернувшись на трон у 1203 р. Ісаак II помер наприкінці січня 1204 р. 2.06.1204 р. Маргарита-Марія вдруге вийшла заміж за одного з вождів хрестоносців Боніфация, маркграфа Монферрату, який, отримавши при розподілі Візантії Фессалоніки, прагнув здобути імператорську корону, однак 1207 р. загинув у війні з болгарським королем Калояном. Анна (якщо вона не була дочкою Ісаака II від першого шлюбу) могла народитися вже у 1187 р., але сумнівно, що це трапилося пізніше 1189 р. Г.Граля датував її шлюб з Романом 1199 р., зазевде, чи цей шлюб відбувся пізніше 1200 р. Анна, як і її мати, була жінкою активною. Навіть у монастирі, куди вона пішла у 1219 р., можливо, під тиском бояр, княгиня продовжувала брати участь у політичному житті. Монастир, де знайшла притулок вдова Романа, очевидно, знаходився у тодішній столиці її сина Володимирі. Наприкінці 1253 р., коли коронувався її син, княгиня ще була живою і підтримувала його у цій справі. Княгиня Олена, черниця, яка була на похороні Володимира Васильовича у 1288 р. і яку Л.Махновець вважав вдовою Романа Даниловича⁵¹, напевно, була Анною-Оленою. Виходячи з цього, її смерть можна датувати 1289 р., коли внук Мстислав поставив на її могилі каплицю Іоакима та Анни⁵². Тоді матері короля Данила було б 100–102 роки. З огляду

⁴⁷ *Dąbrowska E.* Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świętego // *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej.* Warszawa, 1991. S.81–83.

⁴⁸ *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. S.40.

⁴⁹ *Котляр М.Ф.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. С.88.

⁵⁰ *Успенский Ф.И.* История Византийской империи. Т.4. Москва, 2002. С.389–390; *Дашков С.Б.* Императоры Византии. Москва, 1997. С.263.

⁵¹ Літопис Руський. Київ, 1989. С.444.

⁵² *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.). С. 224; *його ж.* Друга галицька династія. Загадки та проблеми досліджень. С.37–38.

на те, що її сини та онуки були довгожителами, це цілком імовірно. Д. Домбровський, опираючись на останню згадку про дружину Романа, припускає, що вона померла після 1253 р.⁵³, що також, у принципі, правильно. В нашій історії ця жінка, безперечно, відіграла видатну роль.

Отже, дві жінки, дві сестри Анна і Феодора були тими рушіями, які спрямовували галицьку та австрійську політику до зближення. Цей процес, який не встиг розгорнутися за Романа Мстиславича через його раптову загибель (можемо тільки здогадуватися, що у протистоянні Гогенштауфенів з Вельфами Роман Мстиславич та Леопольд VI були разом на стороні шурина – німецького короля Філіпа Гогенштауфена, одруженого з Іриною, сестрою Анни і Феодори), повною мірою проявився за часів його сина Данила Романовича. При цьому союз обох країн відіграв у їхній політиці настільки важливу роль, що у 1238 р. в обмін за відмову від походу на підтримку австрійського герцога Фрідріха II, який волинські князі Данило та Василько Романовичі готували, радше, демонстративно, ніж реально (надто складною була їх ситуація), угорський король Бела IV відмовився підтримувати Михайла Всеволодовича та його сина Ростислава у Галичі⁵⁴.

Австрійський герцог Фрідріх II Сварливий загинув у битві з угорським військом на р.Лейте 15.06.1246 р. від руки “короля Русі”, який брав участь у цій битві⁵⁵. З огляду на те, що угорський королевич Калман, який мав титул короля галицького, помер невдовзі після 11.04.1241 р., цим “королем Русі” міг бути тільки претендент на галицький престол – ворог Романовичів князь Ростислав Михайлович⁵⁶.

Таким чином, участь Романовичів у боротьбі за Австрійську спадщину була не випадковістю, а продовженням попередньої політики зближення. Крім того, готуючись до боротьби з монголами, Данило Романович шукав опори у Західній Європі⁵⁷. Щоби мати легітимні підстави для цієї боротьби, Данило Романович одружив сина Романа 27.06.1252 р. з Гертрудою Бабенберг (* 1226 + 24.04.1288), племінницею загиблого герцога Фрідріха II, останнього з династії Бабенбергів, вдовою за чеським королем Владиславом II та баденським герцогом Германом. Під час війни за Австрійську спадщину, рятуючи Романа від полону, Гертруда добровільно погодилася на розрив шлюбу⁵⁸.

Ця війна поставила на новий рівень галицько-чеські стосунки. Чеська династія Пшемислідів здавна була споріднена з волинськими Мономаховичами. Дядько Романа Мстиславича луцький князь Ярослав Ізяславич (†1180) з 1149 р. був одружений з дочкою чеського короля Владислава II. Її брат король Пшемисл-Оттокар I (1205–1230) також відіграв роль стримуючого фактора на користь Романовичів у боротьбі за Галицьку спадщину у першій третині XIII ст. Пшемислиди скріпили свій союз з Бабенбергами шлюбом Гертруди зі старшим сином короля Вацлава (1228–1253), сина Пшемисла Оттокара – Владиславом. Останній і став герцогом Австрії після загибелі Фрідріха II (1246–1247). Його рання смерть (3.01.1247) знову залишила це питання відкритим. Та лише після смерті наступного мужа Гертруди – баденського герцога Германа (який був креатурою папи на віденський престол) – галицький князь задекларував претензії свого

⁵³ *Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. S.43–44.*

⁵⁴ ПСРЛ. Т.2. Стб.777.

⁵⁵ *Annales Msllicensium continuation Sancrucensis tertia // MGH SS. T.9. Hannoverae, 1851. P.559; Annales sancti Rudberti Salisburgenses a. 1–1286 // MGH SS. T.9. P.789; Annales Waldemarianis // MGH SS. T.29. Hannoverae, 1892. P.179.*

⁵⁶ *Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С.418–419.*

⁵⁷ *Круп'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С.129.*

⁵⁸ *Fischer M. Merkwürdigere Schicksaie des Stiftes und der Stadt klosterneuburg aus Urkunden gezogen II (Urkundenbuch). Wien, 1815. N 60; Fontes Rerum Bohemicarum. T.2. Praha,1874. P.289; T.3. Praha,1875. P.312; MGH. T.9. P.599.*

сина на австрійський трон, одруживши його з Гертрудою. Брат покійного Владислава, брненський маркграф Пшемисл-Оттокар II, ще до того 8.04.1252 р. одружився з дочкою Леопольда VI – Маргаритою, значно старшою за нього вдовою за німецьким королем Генріхом. Це забезпечило йому легітимні підстави в боротьбі за австрійський трон і, врешті, перемогу в цій боротьбі. У 1260 р., коли австрійська спадщина вже була закріплена за ним, він розлучився з Маргаритою й одружився з дочкою галицького претендента бана Мачки Ростислава Михайловича – Кунегундою⁵⁹.

Зрозуміло, що таке розгортання подій вело до погіршення галицько-чеських стосунків і навіть загострення конфронтації. Певною мірою це був стратегічний прорахунок⁶⁰. Тим більшою була заслуга старшого сина короля Данила Льва Даниловича, який зумів планомірно, починаючи з середини 1260-х років, перетворити це протистояння в тісний галицько-чеський союз, який тривав протягом усього правління короля Вацлава II (1278–1305) і був обірваний тільки дещо невдалою політикою галицького короля Юрія Львовича⁶¹. З істориків це відзначив лише Д.Домбровський⁶².

ALLIANCE BETWEEN ROMANOVYCZI AND AUSTRIA AND CZECH IN THE XIII CENTURY

Leontij VOJTOVYCZ

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka str., Lviv, 79000
Department of History of Middle Ages and Byzantine Study*

The little-known relations between Romanowyczi (duke of Galycz and Volodymyr) and Austria and Czech in the XIII century, in particular dynastic relations with European dynasties, their influence on foreign policy are considered in the article. Versions of lineage of the second wife of Roman Mstyslavych – mother of King Danylo are presented.

Key words: state of Romanovychi, wife of prince Roman, Babenbergs, Przemyslides, Austria, kingdom of Cesz.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.06
Прийнята до друку 28.12.06

⁵⁹ *Dobrovsky J.* Kritische Versuche, die ältere böhmische Geschichte von späteren Erleichtungen zu reinigen. Praha, 1803; *Томек В.В.* История Чешского королевства. Кн.1–8. Санкт-Петербург, 1868; *Lippert J.* Die tschechische Ursache und ihre Entstehung. Praha, 1890; *Гильфердинг А.* Очерк истории Чехии // Гильфердинг А. Сочинения. Т.1. Москва, 1893; *Schreuer H.* Untersuchungen zur Verfassungsgeschichte der böhmischen Sagenzeit. Leipzig, 1902; *Peřák J.* Nejstarši kronika česká. Praha, 1903; *Tille V.* Přemyslovy stěvice a železný stůl // Československá Časopis Historický. Т.10. 1904. S.20–38; Id., К повести о Přemyslovy // Ib., N.10. 1904. S.322–341; Id., К nejstarším českým pověstem // Ib., T.11. 1905. S.425–446; *Novomý V.* České dějiny. D.1. Sv.1. Praha, 1912. S.227–234; *Urbánek R.* К české pověsti královské // Časopis Společnosti Přatel Starožitnosti. Т.24. Praha, 1916. S.8–19; *Wostry W.* Die Ursprünge der Přemisliden // Zeitschrift für Geschichte d. Sudetenländer. Т.7. 1944. S.156–253; *Wegener W.* Die Przemysliden. Göttingen, 1957; *Fiala Z.* Vztah českého státu k německé říši od počátku 13. stol. // Sbornik historický. 1959. N 6. S.23–95.

⁶⁰ *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинська Русь. Київ, 1998. С.280.

⁶¹ *Войтович Л.* Юрій Львович і його політика // Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Історичні та культурологічні студії Ін-ту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Вип.3. Львів, 2001. С.70–78.

⁶² *Dąbrowski D.* Stosunki polityczne Lwa Danilowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1301. S.42–69.